

Araştırma Makalesi/ Research Article

Bir Dizi İnşa Faaliyetinin Yarattığı Bir Liman: Osmanlı Yeniçağı'nda Kuşadası

Bülent Çelik* – Yasin Akmeşe**

(ORCID: 0000-0002-3882-7877 / 0000-0003-1578-7099)

Makale Gönderim Tarihi
01.11.2024

Makale Kabul Tarihi
26.11.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Çelik, B., Akmeşe, Y., "Bir Dizi İnşa Faaliyetinin Yarattığı Bir Liman: Osmanlı Yeniçağı'nda Kuşadası", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (Aralık 2024), 262-286.

APA: Çelik, B., Akmeşe, Y. (2024). Bir Dizi İnşa Faaliyetinin Yarattığı Bir Liman: Osmanlı Yeniçağı'nda Kuşadası. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(2) (Aralık 2024): 262-286.

Öz

Kuşadası, Osmanlı Devleti'nin XVI-XVII. yüzyılları boyunca nüfusu ve ticari potansiyeli giderek büyüyen bir liman kentiydi. Osmanlı başkentinin Ayasuluğ kazasına bağlı bu küçük köye olan ilgisi XVI. yüzyılda başladı. Başkent İstanbul'un ihtiyacı olan zeytin, zeytinyağı, sabun, kuru meyveler ve tahılın bir kısmı Aydın sancağından karşılandığı için bu ürünlerin gemilere yükleneceği korunaklı bir limana ihtiyaç duyulmaktaydı. Ayrıca Mısır'ın I. Selim tarafından

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, bcelik@adu.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Turkey.

** Arş. Gör., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, yasinakmese91@gmail.com.

Res. Assist., Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Turkey.

ele geçirilişinden sonra İskenderiye-İstanbul arasındaki deniz seyrüseferinin önemi giderek artınca, bu güzergâh arasında işleyen gemi trafiği için yine güvenli, korunaklı ve lojistik imkânları olan Kuşadası gibi limanlara ihtiyaç duyulmaya başlamıştır. Her yıl önemli miktarda tahıl, pirinç ve nakit parayı İskenderiye'den İstanbul'a taşıyan Osmanlı gemileri, seyrüseferi açık denize çıkmak yerine genellikle daha güvenli gördükleri kıyıları izleyerek gerçekleştirmekteydiler. Bu rota üzerinde korunaklı limanı, güvenliği sağlayan ve hatırı sayılır bir askeri gücü olan istihkâmı ve zengin hinterlandı ile Kuşadası ideal bir konumdaydı. Kasabanın bu özelliklerini kazanması doğal olarak birdenbire olmamıştı. Kuşadası'nın önce Cerrah Mehmed Paşa'ya, onun ölümü sonrasında da vasiyeti gereği Öküz Mehmed Paşa'ya temlik edilmesi, onun da bir süre sonra kasabada bir han, kule ve liman inşaatına başladığı ve bu yapıların inşasının bitirildiği tarihi olan 1618 yılı, kasabanın gelişimindeki en önemli tarih olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kuşadası, Aydın Sancağı, Osmanlı Devleti, Öküz Mehmed Paşa, kale, kervansaray.

A Port Created By A Series Of Construction Activities: Kusadasi In The Ottoman New Age

Abstract

Kusadasi was a city in the XVI-XVII. centuries of the Ottoman Empire. It was a port city whose population and commercial potential grew steadily throughout the centuries. The Ottoman capital's interest in this small village in the Ayasuluğ district dates back to the XVI th century. It started in the century. Since some of the olives, olive oil, soap, dried fruits and grain needed by the capital Istanbul were met from the Aydın sanjak, a sheltered port was needed where these products could be loaded onto ships. In addition, as the importance of sea navigation between Alexandria and Istanbul increased after the conquest of Egypt by Selim I, safe, sheltered and logistical ports such as Kusadasi began to be needed for the ship traffic operating between this route. Ottoman ships, which carried a significant amount of grain, rice and cash from Alexandria to Istanbul every year, generally carried out navigation by following the coasts, which they considered safer, rather than going to the open sea. Kusadasi was in an ideal location on this route, with its sheltered harbour, fortifications that provided security and a considerable military power, and its rich hinterland. The year 1618 must be the most important date in the development of the town, as Kusadasi was first transferred to Cerrah Mehmed Pasha, and after his death, to Öküz Mehmed Pasha in accordance with his will,

and he started the construction of an inn, tower and port in the town, and the date when these structures were completed.

Keywords: Kusadası, Sanjak of Aydın, The Ottoman Empire, Öküz Mehmed Pasha, Castle, Caravanserai.

Giriş

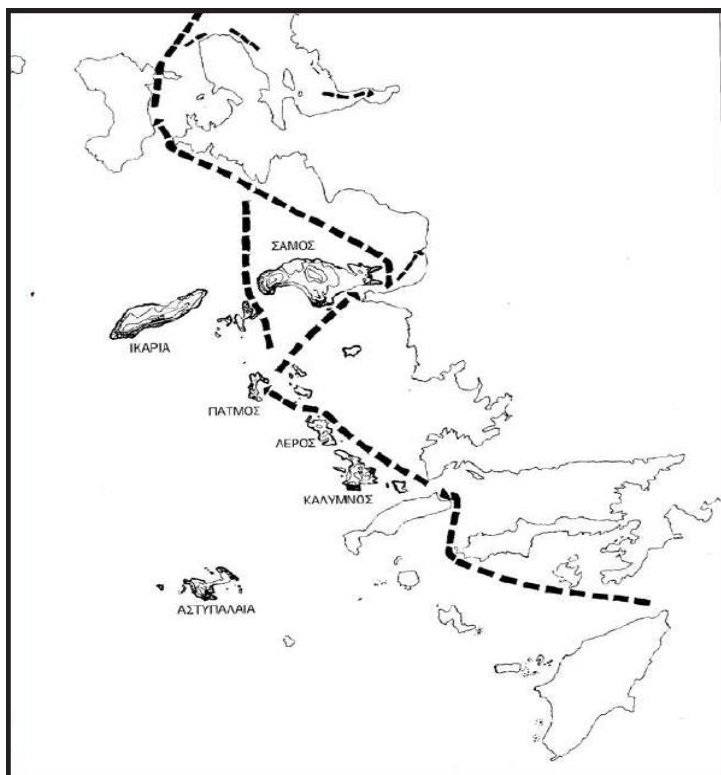
Kuşadası'nın önemli bir yerleşim birimi halini almasının nedeni büyük ölçüde Osmanlı devlet adamlarının XVII. yüzyıl başlarından itibaren burada yaptığı yatırımlardır. XVI. yüzyıl'da Aydın sancağı Ayasluğ kazasına bağlı Ania adlı küçük bir köy iken, hem adının değişerek yerleşimin bir kasaba halini alması, bir iskele, kale ve hana kavuşması ve hem de zamanla Ege kıyılarında önemli bir askeri üsse dönüşmesinin temelinde yatan olgu budur. Sadece birer yönetici olmayıp aynı zamanda birer girişimci de olan üst düzey Osmanlı yöneticileri ve devlet adamları ekonomik yatırımlarında devamlılık, istikrar ve güvenliği sağlamaya çalışırken çeşitli yapıları inşa ve gerekli personeli istihdam etmekten geri durmamışlar, bu faaliyetlerini pek çok farklı amaç doğrultusunda hayata geçirmişlerdir. Kuşadası'nın Osmanlı dönemi tarihi gelişimi buna çok güzel bir örnektir. Esasında Kuşadası'nın hemen güneyinde, Bizans döneminden kalan bir kale zaten mevcuttur. Osmanlı idaresinin güvenlik açısından neden bu kaleyi berkitip kullanmaya devam etmediği sorusunun cevabı güvenli bir liman ihtiyacına gereksinim duyulduğunda yatar. Osmanlı idaresi Kuşadası'nı sadece Akdeniz ve Ege Denizi'nde faaliyet gösteren Hristiyan düşmanlara karşı kıyı güvenliğinin sağlanması amacıyla kullanmayı düşünmemişlerdi. Güvenlik endişelerinin giderilmesinin yanında deniz ticaretinin geliştirilmesi, seyrüseferdeki ticari gemilerin lojistik ihtiyaçlarının temini ve ticaretin ortaya çıkabilmesi için korunaklı bir liman ve iskeleye de ihtiyaç vardı. Yeni oluşturulacak ve Ege Denizi'nde mevcut olan ticari rotalara eklenenecek bu yeni limanda, ihtiyaç duyulan bütün bu yapıları inşa etmek için gereken sermaye bir vezir-i azam tarafından karşılanmıştı. 1516-1518 yıllarında I. Selim'in gerçekleştirdiği Mısır seferi sonrasında bölgede Memlûk devletinin yerini alan Osmanlı idaresi zamanla Ortadoğu'nun sahip olduğu ticari potansiyelin büyük bir kısmını İstanbul'a çevirmeyi başaracaktı. Osmanlı Devleti için değil ama Venedik ve Mısır arasındaki ticaret ile ilgili olarak Braudel ticaret yollarının uzaklığı ile ilgili olarak "Yeni ticaret yollarına göre daha kısa ve

yüzyıllardan beri bilinen güzergâhlar üzerinde çok sayıda aracı ile birbirine bağlanmış olan Akdeniz ticareti, rastlantılara daha az maruz kalmaktadır. Venedik için riziko, yalnızca Mısır yolculuğundan ibarettir ve zaten bu da Doğu ile Batı arasındaki muazzam farkın sağladığı büyük kârlar sayesinde kapatılmaktadır” diye yazar¹. Braudel bu konuda bazı sayılar da vermektedir: Hintlerde, Uzakdoğu’da, üretimde 1-2 gr gümüş eden bir kilo karabiber, Mehmed Paşa’nın da oldukça büyük yatırımlarının bulunduğu İskenderiye’ye geldiğinde fiyatı 10-14 gr’a ulaşabilmekteydi. Uzak mesafe ticareti kesinlikle aşırı kârlar yaratmaktadır². Cibuti ve Yemen arasındaki aşılması güç Babülmendep boğazı her yıl yüz kadar gemi ve uzun kayığın geçişine tanık olmaktadır. Bu tekneler güneye mısır, pirinç ve baklagilleri, Kahireli tüccarların Süveyş’teki ambarlarında depolanan Avrupa mallarını taşımaktadırlar. Ve her halde padişahın hesabına seyreden 7 veya 8 tekne (krali denen tekne de bunların arasındadır) her yıl 400.000 guruş ve 50.000 altın sekineyi Moka ve Aden’e götürmektedir. Bu arada Halep’ten Süveyş’e giden ve Mekke’ye geçen bir kervan, aşağı yukarı aynı miktarda parayı karadan götürmektedir. Bu mübadelenin ters yöndeki motoru giderek Güney Arabistan kahvesi olmaktadır. Moka bu işin merkezidir. Kahveye geleneksel olarak karanfil, karabiber, zencefil veya hindistancevizi eşlik etmektedir³.

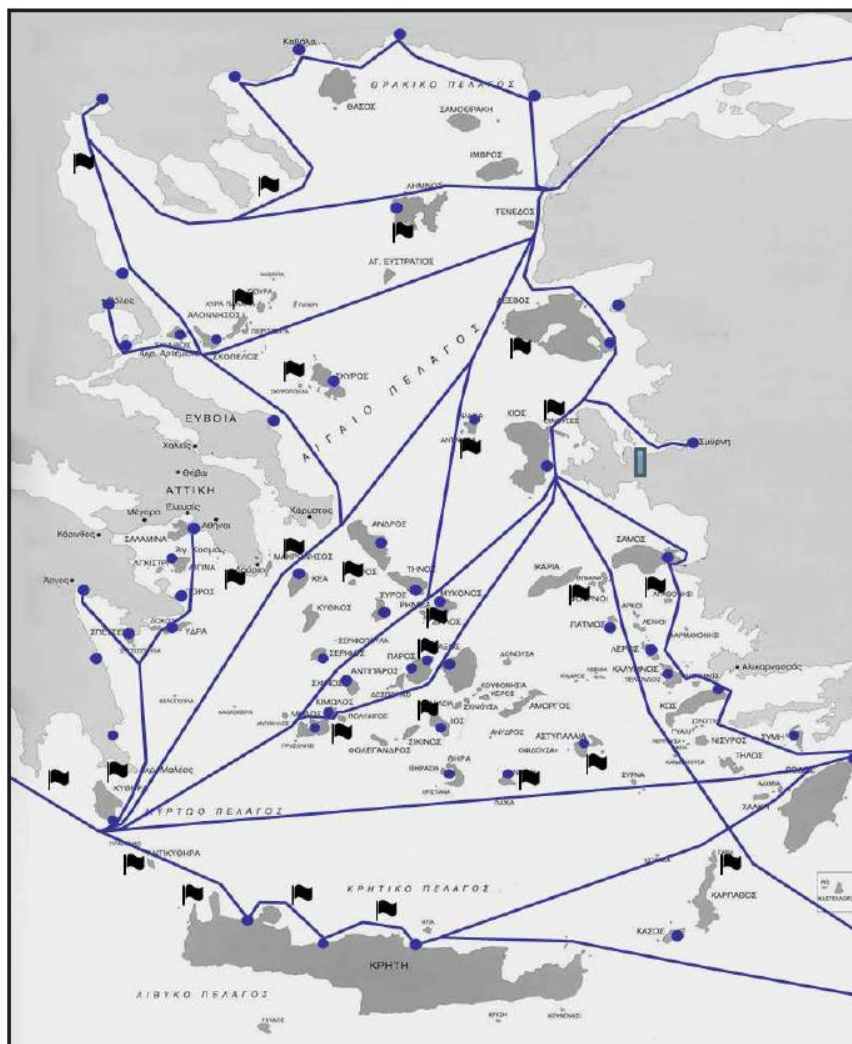
¹ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Eren Yayınları 1989, c. 1, s. 368.

² Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar*. Çev., Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Gece Yayınları, 1993, c. II, s.573.

³ Braudel, *a.g.e.*, c.III, s. 412.

Resim 1: Denizcilerin kullandıkları Anadolu Rotası. Γούμενος Κωνσταντίνος, Παπαρούνας Νικόλαος Υπεύθυνος διδάσκων Νίκος Μπελαβίλας, *Τα Καστροχώρια της Χίου, η δημιουργία τους και η δομή τους*, s. 23, Αθήνα- 2006.

Resim 2: Ticari gemi rotaları, deniz üsleri ve korsanların kullandıkları üsler. Γούμενος Κωνσταντίνος, Παπαρούνας Νικόλαος Υπεύθυνος διδάσκων Νίκος Μπελαβίλας, *Τα Καστροχώρια της Χίου, η δημιουργία τους και η δομή τους*, s. 24, Αθήνα- 2006.

Kuşadası'ndaki İdari Yapı ve İnşa Edilen Han, Kule ve Limanın Şehrin Gelişimindeki Roller

Kuşadası'ndaki idari yapılanmanın nasıl ortaya çıktığına dair bazı bilgileri arşiv belgelerinde buluyoruz. Evail Zilkade 1027/ Ekim sonları 1618 tarihli, Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmire defterleri arasındaki küçük bir defter bize Kuşadası'nın Osmanlı dönemi tarihi ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Defterin başında *mülk-i hazret-i Mehmed Paşa ademâllâhu teâlâ iclâlehu. Kuşadası hariç-ez defter tabi-i İzmir. Hâsıl-ı berâ-yı aşâr-ı hububat ve resm-i zemin ve resm-i tapu ve yave ve kaçgun ve gümrük ve kassabiyye ve resm-i kahve ve resm-i keyl ve kapan ve beytü'l-mâl-i hassa ve amme ve cürm-ü cinâyet* kaydı bulunmaktadır. Kuşadası bundan önce vezir-i azam iken vefat eden Cerrah Mehmed Paşa'ya⁴, her sene Sakız mukataâtı eminlerine yukarıda sayılan vergi gelirlerinden olmak üzere 50000 akçe vermek üzere, mafruzü'l-kalem ve maktu'ü'l-kadem serbestlik üzere temlik olunmuştu. Padişah tarafından verilen mülknâme-i hümayûn gereğince kendisi vefat ettikten sonra burayı tasarruf etmesi için, vereseşi sabıkan vezir-i azam olup hala kaimakam olan Mehmed Paşa⁵'ya hüccet-i şer'iyye ve hüsn-i ihtiyârları ile fariğ olmuştu. Defterde ayrıca Kuşadası'na harici küffâr gemilerinin yanaşıp, hacıları ve diğer yolcuları rencide etmeleri yüzünden kaimakam Mehmed Paşanın, kendi malından⁶ buraya bir kule, bir han ve bir iskele

⁴ Devşirme kökenli olup, Has odada cerrahlık, Yeniçeri Ağalığı, beylerbeylik, vezirlik, sadaret kaymakamlığı ve vezir-i azamlık yapan, saraya damat da olan bu değerli Osmanlı devlet adamı 10 Ocak 1604 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Cerrah Mehmed Paşa", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.7, İstanbul 1993, s. 415.

⁵ Harem'de çeşitli görevler alan, silahdarlık, vezirlik, beylerbeylik, kaptan-ı deryalık ve 1616 ve 1619 yıllarında iki kez olmak üzere vezir-i azamlık görevlerinde bulunan Mehmed Paşa için bkz. Mahmut Ak, "Mehmed Paşa Damad", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.28, Ankara 2003, s. 504-505. Mehmed Paşa'nın Kuşadası tarihindeki önemi hakkında yeni yapılan bir çalışma için bkz. Nazan Yüksel, Aydın Sancağında Bir Liman Kenti: Kuşadası Kazası (1650-1750), *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın 2023.

⁶ Burada inşaat masraflarının paşanın kendi malından karşılandığı açıkça belirtilmektedir. Bu durum, belki de XVII. yüzyılda görülmeye başlayan ve Osmanlı sefer ve diğer bazı askeri masrafların *muazzam bir mali güce sahip* selatin ve vüzera vakıflarınca karşılanmaya başlandığı olgusuna bir örnek teşkil etmektedir. XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyıl boyunca artan askeri harcamaların önemli bir kısmı söz konusu vakıf gelirlerinden karşılanmaya başlamıştır. Bkz. Kayhan Orbay, "Vakıflar ve Merkez

bina ettiği, her sene Sakız eminlerine verilmesi gereken 50000 akçenin de artık vakfın mütevellisi tarafından, bina eylediği kule neferâtının ulufeleri için harcanacağını belirten bir bilgi de bulunmaktadır⁷.

İnşası tamamlanan kule, sonradan belgelerde kale olarak geçmeye başlayacak, şehrin ve bölgenin savunması için zamanla çok önemli bir yapı halini alacaktır. Öyle ki Osmanlı idaresi bu yapının askeri özelliklerini kaybetmemesi için yüzyıllar boyunca çok çaba sarf edecektir. Evahir Muharrem 1134/Kasım ortaları 1721 tarihinde Kuşadası naibine yazılan bir hükümde bu çabanın bir örneğini görebiliyoruz. Bu tarihte Kuşadası kalesi dizdarı olan İbrahim'in başkente gönderdiği mektupta; kalenin deniz tarafındaki iki kapısının önünde boş bir meydanın olduğu, kale yapıldığından beri bu meydanda herhangi bir binanın olmadığı, meydanın zaten çok dar olduğu ve buraya bir bina yapıldığı takdirde bu binanın kalenin boyunu aşabileceği belirtilmişti. Kale dizdarı mütegalibeden bazı kimselerin boş meydan üzerine dükkânlar ve mahzenler yapmak istediklerini, bunların engellenmesi için de kendisine bir emr-i şerif verilmesini istemişti. Osmanlı merkezi idaresi Kuşadası naibine yazdığı hükümde; defterhanede kayıtlı bilgi ve belgelerden Kuşadası'nın eski vezir-i azamlardan Cerrah Mehmed Paşa'ya temlik olarak verildiğini, onun da burayı kendi rızasıyla, yine eski vezir-i azamlardan Mehmed Paşa'ya feragat ve temlik eylediğini belirttikten sonra kale yakınlarında *kadime mugayir* yapıların inşa ettirilmemesini istemişti⁸.

Kule, han ve iskelenin neden inşa edildiğine dair yukarıdaki bilgi Kuşadası'nda ne zaman güvenlikle ilgili bir olay belgelerde yer alsa, o belgede aynen tekrarlanmaktadır. Farklı tasniflerde Öküz Mehmed Paşa'nın *harbî küffâr gemilerinin yanaşıp ebnâ-yı sebili ve hüccâc-ı müslimîni rencide etmemeleri için* Kuşadası'nda bir kule, bir han ve bir iskele bina ettiği, bölgeyi muhafaza için ulufe ve vazifeleri vakıf gelirlerinden verilmek şartıyla dizdar, kale kethüdası, bölükbaşı,

Arasında Gelir Aktarımları ve Savaş Finansmanı", *Vakıflar Dergisi*, 39, Ankara 2013, s.75-88.

⁷ A.DFE.d. 0077. Aynı belge Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi 167/42b'de de mevcuttur. Bkz. Zeki Arıkan, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ", *Belleten*, c.54, sa. 209, Ankara 1990, s. 175-176.

⁸ AE.SAMD III, 2-122.

odabaşılar ve 200 neferden fazla müstahfızan, topçu ve haymanegân neferleri görevlendirildiği hep yer almaktadır.

Belgelerden anladığımız kadarıyla kalede görevlendirilecek olan askeri personelin ulufe ve vazifeler vakıf gelirlerinden ödeneceği için ataması yapılacak görevlileri belirleme yetkisi vakıf mütevellisinin⁹ elindeydi. 19 Rebiülevvel 1116/22 Temmuz 1704 tarihinde Kuşadası kalesi topçularının sayılarının azlığından yakınan Kuşadası kalesi dizdarı Ahmed, vergiden muaf ve gayr-ı muaf olarak 30 nefer haymane re'âyâsını topçuluk hizmetinde istihdam etmişti. Bunlardan 3. odaya tayin olunan Musa Ali, kaleyi terk edip gittiğinde yerine Mustafa bin İsmail'i getirmek isteyen dizdar, vakıf mütevellisinin muhalefeti ile karşılaşmıştı. Müteveli, topçu olarak görevlendirilecek neferlerin mîrîden vazifeleri olmadığını, bu yüzden de gerekli yazışmayı ve tevcihâtı yapma yetkisinin kendisinde olduğunu belirten bir arz kaleme almıştı¹⁰. Aynı belgenin derkenarında topçuluk hizmetinde bulunacak muaf ve gayrı muaf neferlerin, Kuşadası kalesinin limanı ağzında olan bir hanın toplarında, ulufesiz ve timarsız bila ücret, tekâlif-i örfiyye ve şakkadan muaf olarak görevlendirilecekleri belirtilmişti.

Ataması yapılan bu askeri personelin sayısının fazlalığından, yapılan bu atamaların vakfın gelirlerini zarar uğratacağından yakınan müteveli arzları da bulunmaktadır. 20 Muharrem 1112/7 Temmuz 1700 tarihinde Kuşadası naibi ve dizdarına İstanbul'dan gönderilen bir hükümde vakıf mütevellisi Ali'nin İstanbul'a bir arz gönderdiği belirtilmektedir. Ali'nin gönderdiği bu arz'da; Kuşadası kalesinin kadimî neferâtı dışında, ulufeleri amâl-ı vakıftan verilmek üzere yeni 40 nefer müstahfız daha yazıldığı, bu durumun da vakıf gelirlerini zarara uğrattığı yazılıdır¹¹.

Vakıf müteveli ya da nazırlarının kasabada ne denli güçlü olduğunu içeren bir başka belge de 7 Safer 1173/30 Eylül 1759 tarihli Öküz

⁹ Vakfın işlerini vakfiye şartlarına uygun biçimde yönetmek ve gözetmek üzere tayin edilen kişiye “müteveli” veya “nazır” denilmiştir. Nazır kelimesi, özellikle Osmanlı uygulamasında mütevellinin vakıfla ilgili tasarruflarını kontrol etme ve gerektiğinde ona vakıfla ilgili meselelerde danışmanlık yapma görevini üstlenen kişi veya organlar için de kullanılmıştır. Bkz. Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.42, İstanbul 2012, s. 478.

¹⁰ Cevdet Askeriye 980-42758.

¹¹ MD 111/1192.

Mehmed Paşa vakfının Kuşadası'ndaki Ali adlı nazırının padişaha sunmuş olduğu bir arzdir. Arz yukarıda saydığımız bilgi ve vakıf koşulları belirtilerek başlar. Ancak belgede ilginç bilgiler bulunmaktadır. Belgeden; Kuşadası kalesindeki güvenlik görevlilerinin *ahz ve hats ve gerek azl ve nasbi ve gerek ferağ ve intikalleri lazım geldiğinde* durumun vakıf mütevellileri tarafından padişaha arz edileceği, karşılığında ne şekilde emr-i alî sadır olursa o şekilde amel ve hareket edileceği, kadı, nevvâab ve dizdar arzlarına amel ve itibar olunmayarak ancak mütevellî arzının derkenar olunacağına dair bir vakıf şartının bulunduğunu, bunun da merkezi yönetim tarafından bir emr-i alî ile kabul edildiğini öğreniyoruz¹². Vakıf nazırı Ali'nin verdiği bu arzda, Kuşadası dışında sakin Sökeliolu Ahmed ve Topçubaşı Süleyman'ın, Kuşadası kale kethüdası Hacı Hasan'ın gıyabında mazul Kuşadası naibiyle birlikte hareket ettikleri, naibin verdiği arzla İzmir'e gelerek, Sakız tarafında olan Kapudan Paşayı da aldatıp ondan da bir arz alarak Hasan'ın Rodos kalesine kalebend edilmesini sağladıkları ve kethüdalığının ref olunduğu belirtilmişti. Nazır'a göre Hacı Hasan'a yapılan bu kötülüğün nedeni Sökeliolu Ahmed ve Topçubaşı Süleyman'ın ona karşı duydukları garazi- i nefsaniyeleri idi. Belgede ayrıca pek çok derkenar bulunmaktadır. Bu derkenarlarda Kuşadası içinde büyük bir güç mücadelesi yaşandığı, vakıf mütevellisinin de bu mücadelelerde bir taraf olarak yer aldığı görülür. Aynı belgenin başka bir sayfasında kale kethüdası Köse Hasan'ın -burada lakabı Köse olarak geçmektedir- kardeşi Süleyman ve oğlu Mustafa ile birlikte kale derunundaki dershanesinde talim-i ulûm ile uğraşan kale müderrislerinden El-Hac Ahmed'in dershanesini bastıkları, *şetm-i galiz* ile o sırada dershanede bulunan kale topçubaşısı Süleyman'a katli maksadıyla saldırıp yaraladıkları ve daha pek çok fesatlık ettikleri ve Kuşadası kalesinin düzenini bozdukları için Kuşadası naibi ve dizdarının başka başka arzlarına binaen Hasan'ın, sabık kapudan-ı derya'nın verdiği arzla islah-ı nefis için Rodos kalesinde kalebend edildiğini öğreniyoruz. Evail Zilhicce 1172/Temmuz sonları 1759 yılında bu cezaya çarptırılan Hasan, bu tarihten beri Rodos kalesinde hapis cezasını çekmektedir.

Vakfın kurucusu ve oldukça zeki bir adam olan Mehmed Paşa ayrıca Kuşadası'na gelip yerleşecek reâyâ için de bazı düzenlemeler yaptırmıştı. Kuşadası'na yerleşecek olan reâyâ, Paşa'ya verilen

¹² AE. SMST III, 240-19041.

mülknâme gereğince bölgeyi muhafaza etme hizmetleri karşılığında avâriz, nüzûl ve sair vergilerden, beylerbeyi ve sancakbeyi tekâlifinden muaf ve müsellemler olacaktır. Ayrıca Cerrah Mehmed Paşa adına kayıtlı gümrük ve zarar-ı kassabiyye ve resm-i kahve ve resm-i kapan ve keyl ve aşâr ve resm-i tapu ve resm-i zemin ve yave ve kaçgun ve beytül-mâl-i hassa ve amme ve cürm-ü cinâyet'ten elde edilen gelirlerin defter-i cedid-i hakânîye kendisi adına kayd edilmesi için de bir emri şerif almıştı. Kale muhafazasında görev alacak, ayrıca bölgede çiftçilik de yapacak bazı konargöçer re'âyâ Kuşadası kalesi etrafına yerleştirilmişti. Bu taifelerle ilgili bazı problemler de yine arşiv belgelerinde mevcuttur. 17 Zilhicce 1040/17 Temmuz 1631 tarihinde Ayasuluğ ve Kuşadası kadıları ile Sığla sancağı mütesellimine gönderilen bir hükümde bu problemlerden biriyle karşılaşırız: Bozguş ve Kılcan taifeleri on bir seneden fazla aileleri ile birlikte bu amaçlarla vergiden muaf olarak Kuşadası kalesi etrafında yerleştiler. Ancak bölgedeki bazı ehl-i örf taifesi 70-80 atlı ile gelip bu taifelerden bac ve bennak resmi talep etmişler ayrıca Ayasuluğ kalesi sakinlerinden Mustafa adlı bir kimse, sabah namazında Ayasuluğ kalesi kapısı önündeki bazı adamlara Bozguş ve Kılcan taifelerinin otlakta olan develerini tutturmuştu. Develeri serbest bırakmak için de 16 neferden kanuna aykırı olarak 350 guruslarını almıştı. Mahkemede söz konusu taifeler lehine tanıklık yapan Müslümanların tanıklığı ve kadının gönderdiği arz üzerine Ayasuluğ sakini Mustafa'nın her nerede ise bulunup İstanbul'a gönderilmesi, Ayasuluğ ve Kuşadası kadıları ile Sığla sancağı müteselliminden istenmekteydi¹³.

Bazen kalede istihdam edilen askeri personelin yeterli gelmeyeceği, yetmediği durumlarda çevre yerleşimlerden de asker tedarik edilmeye çalışılmıştır. Bu tedarik için öne sürülen gerekçe Kuşadası'nın *ziyade maruf ve vasati mahal olduğu ve her veçhile hıfz ve hırasat olunması gerektiğidir*. Düşman donanmasının Akdeniz'deki faaliyetleri haber alındığında Osmanlı merkezi yönetimi kıyı koruması için olağanüstü tedbirler almaya gayret etmiştir. Örneğin Evail Cemaziyelahir 1056/1 Temmuz ortaları 1646 tarihinde Güzelhisar, Akçaşehir, Ezine ve Ayasuluğ kazaları kadılarına gönderilen bir emirde; yukarıdaki gerekçeler öne sürüldükten sonra Kuşadası'na üçer konak mesafedeki söz konusu

¹³ MD 85/513.

kazalarda oturan güçlü kuvvetli, silaha kadir yarar adamların, kul ve kuloğullarının ve vilayet ayanlarının, silahlı adamları ile Kuşadası kalesi ve o taraftaki kıyılara küffarın saldırdığını haber aldıkları ve kaleden atılan imdat topunun sesini işittikleri andan itibaren, tamamının imdada yetişmeleri isteniyordu¹⁴.

Kalenin düşman saldırılarına karşı dışarıdan görevlendirilen askeri personelle desteklenmesi ileriki yıllarda da devam edecektir. 10 Şevval 1073/18 Mayıs 1663'de Sığla sancağındaki kadılara ve Sığla sancağı mütesellimine yazılan bir hükümde Kuşadası kalesinin ve kıyılarının geçen sene olduğu gibi bu sene de *harb ü darbe kâdir* yarar il erleri ile korunması isteniyordu¹⁵. Bazen de Kuşadası kalesindeki askeri personel, nefir-i amm usulüyle gaza ve cihad için görevlendirilmekteydiler. Bu durum kaledeki görevliler tarafından arzuhal konusu olabilmekteydi. Evail Cemaziyelevvel 1100/Mart ayı başları 1689 yılında asker sürücüsü vezir Ahmed Paşa ile Kuşadası'ndaki naip, kethüda yeri ve yeniçeri serdarlarına gönderilen bir hükümde Kuşadası kalesinin derya kıyısında görev yapan pek çok dizdar, müstahfizan ve neferinin başkente arzuhal sunduklarını görürüz. Bu arzda; verilen fetvalara göre *cihada kâdir olan amme-i müslimîn ve kaffe-i muvâhhidîn nefir-i amm tarikiyle* gaza için görevlendirilmişlerken, inkar edenlerin kendilerinin kâfir, avretlerinin boş olacakları, rücu etmezlerse de katillerinin vacip olacağı belirtildikten sonra Kuşadası kalesinin deniz kıyısında olduğundan muhafazaya muhtaç olduğu, sefere gitmeyip bu görevde kalmalarından dolayı din ve nikahlarına bir zarar gelmemek şartıyla kaleyi koruma görevlerinin devamına izin verilmesini istiyorlardı. Kadı'dan Kuşadası kalesinde asli görevli olan dizdar, müstahfiz, topçu ve sair neferlerinin ve nefis-i kale'de sakin olup mâlen ve bedenen hasta, sakat ve yaşça küçük olup sefere gidemeyecek olanların dışında Kuşadası kazasında sakin ehl-i İslam'ın, Edirne sahrasındaki ordu-yı hümâyûna katılmalarını sağlaması isteniyordu¹⁶.

İcra etmiş olduğu göreve önem vermek ve tam olarak yerine getirmek özellikle askeri personel söz konusu olduğunda son derece önemlidir. Evahir Rebiülahir 1100/Ocak sonları 1689'da Kuşadası kale

¹⁴ MD 91/282.

¹⁵ MD 94/22.

¹⁶ MD 98/363.

dizdarı İbrahim kaleye çok yakın olan bağ ve çiftliğinin bazı işlerini görmek için başkent İstanbul'a yazıp izin istediğinde, kendisine kaleden atılacak topun sesini duyacak mesafeye kadar olan mahalde ve akşamına da kalede bulunmak şartıyla izin verilmişti¹⁷.

Zamanla Kuşadası kalesinde oldukça önemli bir personel mevcudu ve ateş gücü birikmiştir¹⁸. Zaman zaman bu personel ve ateş gücünden bir kısmı, ihtiyaç duyulan farklı coğrafyalara da gönderilmiştir. Evasıt Şaban 1102/Mayıs ortaları 1691'de Kaptan Paşa'ya İzmir, Sığla Kuşadası ve Karaburun kazaları kadılarına, ayan-ı vilayet ve iş erlerine hitaben yazılan bir hükümde; cihadın gücü yeten her Müslümana farz olduğu belirtildikten sonra Sakız adasında yaşayan ehl-i islâmın *hıfz ve hırsaset olunmaları* için, 2 aya dek görevleri başında olmak şartıyla İzmir ve Sığla kazasından 500, Kuşadası ve Karaburun kazalarından da 300'er nefer olmak üzere, toplam 1100 neferin Sakız'a gönderilmesi isteniyordu¹⁹.

Evasıt Ramazan 1103/Mayıs sonları 1693'de İstanbul'dan Kuşadası'na dek olan Akdeniz'deki yalıların, iskelelerin kadı, serdar, ayân-ı vilâyet ve iş erlerine hitaben yazılan bir emirde, sefer-i hümâyûna katılmaları gereken yeniçeri, topçu ve cebecilerin bu kazalardaki bazı mahallerde hala meks ettikleri, böylelerinin buldukları yerlerden ihraç ile bir an önce Edirne sahrasındaki ordu-yı hümâyûna katılımlarının sağlanması isteniyordu²⁰.

15 Şaban 1148/1 Aralık 1735 tarihinde Kuşadası dizdarına gönderilen bir hükümde Sarıbeyoğlu²¹ eşkiyasının cezalandırılması için daha önceden farklı mahallerden zemberek toplar gönderilmiş olup, bu toplar hiçbir işe yaramadığından Kuşadası kalesinden 3 adet şahî top²²,

¹⁷ MD 98/327.

¹⁸ XVIII. yüzyılda Kuşadası kalesinde mevcut silah ve mühimmat hakkında bkz. Bülent Çelik, "XVIII. Yüzyılda Kuşadası Kalesi", *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu içinde*, Kuşadası 2008, s. 157-162.

¹⁹ MD 101/213.

²⁰ MD. 103/71.

²¹ Sarıbeyoğlu hakkında bkz. Mehmet Yaşar Ertaş, "18. Yüzyılda Bir Osmanlı Eşkiyası: Sarıbeyoğlu Mustafa", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler I içinde*, Denizli 2007, s. 399-411.

²² Osmanlılarda savaşlarda kullanılan büyük çaptaki toplara verilen isimdir. Şahî toplar Osmanlı silah envanterinde 50, 100, 200, 500 dirhem ve 1, 1.25 ve 1.5 okkalık gülleleri

300 gülle ve sanatında mahir 3 nefer topçunun bu konuda mübaşir tayin olunan Seyyid Mehmed Ağa'ya teslim edilmesi isteniyordu²³.

XIX. yüzyıla gelindiğinde kalede mevcut askeri personelin sayısı ile ilgili bilgileri ihtiva eden belgelerle daha sık karşılaşılıyor. 11 Şaban 1217/7 Kasım 1802 tarihli böyle bir belgede Darüssaade Ağası ve haremeyni'ş-şerifeyn evkâfi nazırı olan Bilal Ağa, Divan'a yazdığı arz'da; kendi nezaretinde olan merhum Öküz Mehmed Paşa vakfının mahsulünden almak üzere Kuşadası kalesinde görevli 211 akçe yevmiye ile 91 nefer müstahfızan, 276 akçe yevmiye ile 59 nefer topçu ve bilâ-yevmiye 30 nefer topçunun kendi muhasebe defterlerinde kayıtlı olduklarını belirttikten sonra hem bunların, hem de yine kalede görevli timarlı piyade ve süvari neferatının yoklanmasına dair bir emr-i şerif istiyordu. İstek uygun görülerek kalede görevli neferatın isim isim yoklanması için Kuşadası kadısına hitaben bir hüküm yazılmıştı²⁴. Ayrıca bu yüzyılda Kuşadası kalesi daha da güçlendirilmeye çalışılmış, o zamana kadar olmayan, barut ve mühimmat konulacak ayrı bir cebehane inşası planlanmıştı. Bu zamana kadar han odasında tutulan barut ve mühimmat, bundan sonra, inşa edilecek ayrı bir cebehanede saklanacaktı. 15 Şevval 1240/2 Haziran 1825 tarihli bu belgede Kuşadası kale ve kasabasını çevreleyen bir hendeğin keşif ve inşası işi Sığla sancağı mütesellimi ve Kuşadası muhafızı İlyaszade El-Hac Abbas Ağa uhdesine verilmiş ise de kendisinden gelen maruzatta, hendeğin açılacağı yerin uzak oluşu, ekser yerlerinin taşlık, uzunluğunun 2000 zira²⁵'dan fazla ve dışında dahi *havaleli mahalli* olduğu gerekçeleri ile korunması ve hafırının güç olacağı ve zaman alacağı belirtilmekteydi. Hesaplandığında kazılacak hendeğin uzunluğunun 1.5 km'den fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca İlyaszade'nin belirtmiş olduğu havaleli mahalden kasıt, yine şehri çevreleyen surun uzunluğunu aşan yerlerdir. Bugün Kuşadası merkezde Hacı Feyzullah Mahallesi sınırları içindeki bu yüksek mahal, artık şehrin merkezi sayılan ve şehrin oldukça üstünde, liman ve

atabilen, 110-310 cm uzunluğunda 159-620 kg ağırlığındaki toplardır. Bkz. Gábor Ágoston, "Top", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.41, İstanbul 2012, s. 242.

²³ Cevdet Zaptiye, 43-2149.

²⁴ Cevdet Askeriye 748-31453.

²⁵ Osmanlı Devletinde kullanılan uzunluk ölçüsü. Zira=arşun; duvarcı ya da mimar arşını=0.758 m. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY İstanbul 2003, s. 248.

kervansarayın bulunduğu yere tepeden bakan kayalık bir mevkidedir. Bu yükselti XVIII. yüzyılda yabancı gezginler tarafından çizilen çeşitli gravürlerde de görünmektedir²⁶. Belgede taşlık ve havaaleli olarak belirtilen bölge burası olmalıdır. Kuşadası muhafızı İlyas-zade El-Hac Abbas Ağa'nın bu raporuna rağmen söz konusu inşa faaliyetleri öncesinde başkent İstanbul'dan, keşif için görevli bir mühendis gönderilmiştir²⁷.

Kale neferâtının zaman içindeki değişimi ile ilgili içeriğinde önemli bilgiler bulduğumuz bir belge de 20 Zilhicce 1217/22 Nisan 1803 tarihli dir²⁸. Bu tarihte sefer-i hümâyûn lazimesi için mubayaacı olarak görevlendirilen dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Karaosmanzade El-Hac Hüseyin Ağa marifetiyle Kuşadası iskelesine yakın Sığla sancağı kazalarından 1213 yılına ait bakaya kalan 22166 kile şair bedeli ile 1215 yılına ait 15000 kile şair bedelinin tahsiline yönelik yazışmalar yapılmaktadır. Bu arada Kuşadası kasabasında da 1213 yılına ait bakaya kalan 2000 kile şair bedeli ile 1215 yılına ait 5000 kile şair bedeli, toplam 7000 kile, yine dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Çakırcıbaşı Mehmed Ağa yediyle gelen bir fermanla istenmişti. Kadı, bu bedellerle birlikte kara ve deniz yoluyla gelen ulak menzil atları ve sair masrafları beldede yaşayanlara paylaştırmak istediğinde, kale neferâtının çoğunluğunun mütemevvil²⁹ olduğunu belirterek, bunların birer yolla berat ediniş "Bizler neferatdan olduğumuza binaen muaf ve müsellemez. Dilediğimiz vakit birer mikdar iane ederiz. Lakin şimdi bakayadan hisse tarh olunur ise virmezüz" diyerek bu isteği kabul etmediklerini ifade etmektedir. Kadı'nın belirttiğine göre bu muhalefetin başında kale dizdarı Ömer, kale kethüdası Mustafa, topçubaşı Mehmed, Ahmed ve Hacı Hicu? adında kişiler vardı. Ayrıca kadı; kalenin dizdar, kethüda,

²⁶ Bkz. Tournefort ve Kamsetzer'in gravürleri. Tournefort'un çizimi 1717, Kamsetzer'in ki ise 1777 tarihli dir. Tournefort'un gravüründe kasabanın etrafındaki sur ve iskele açık bir biçimde, iskelenin hemen arkasındaki han ve kule de gravürü büyütünce görülebilmektedir.

²⁷ Cevdet Askeriyye, 41-1869. Belgede mühendis olarak yazılan bu görevlinin adı Mustafa Halife olup, 83371 gurusu olarak belirlenen keşif bedelinin 15000 gurusunun kendisine ödenmesi için tezkiresi ve emr-i şerifi yazılıp verilmiştir.

²⁸ Cevdet Askeriyye 991-43328.

²⁹ Belgede maldâr, zengin, mal ve servet sahibi anlamlarına gelen *mütemevvil* kelimesi kullanılmıştır. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları 2. Baskı İstanbul 1987, s. 1285.

odabaşı ve zabitlerinin görevleri ile ilgilenmediklerini, beldede daima fitne ve fesat çıkardıklarını, ikide bir başlarına topladıkları kişilerle çarşı ve pazarı kapattıkları, hatta kalede mevcut savaş mühimmatından 5 varil siyah barut, 17 adet atik tüfek, 2 adet top ve bazı mühimmatın üç dört ay önce çalındığının duyulduğunu yazmıştı. Kadı, çalındığına yönelik söylentilerin duyulduğu bu malzemenin, gerçekten çalınmış mı yoksa bu görevliler tarafından bilâ-ittifak müstemen sefinesine satılmış mı olduğunun araştırılmasını ve kaledeki silah ve cephanenin yoklanmasını istemektedir. Kuşadası kadısı ayrıca söz konusu kişilerin İstanbul'a gittiklerini, geldiklerinde eğer kendileri hakkında yalan isnatlarla şikâyet ederlerse de amel ve itibar olunmamasını istemişti. Kadının yollamış olduğu bu arzın altında 10'u gayrimüslim tebaadan olmak üzere toplam 54 kişinin mührü bulunmaktadır. Pek çoğu ulemâ zümresine mensup olan bu kişiler arasında; Mehmed Paşa camisi imam ve hatibi, Türkmen, Atik, Hatice Hanım, Recep Paşa camileri imamları, Han ve Gümrük mescidleri imamları, Türkmen mahallesi ile Şatır El-Hac Mustafa camisi müderrisleri, Kuşadası müftüsü, nakibü'l-eşrâfi, serdar, voyvoda, birkaç yeniçeri, bir gümrük kâtibi, eski Ayasuluğ voyvodası, seyyid ünvanlı bazı kişiler ile tüccar olarak kaydedilmiş kişiler yer almaktadır. Şehrin ulemâ zümresi ile ticaret ehlinin ve ümerâdan da bazılarının içinde olduğu bu ittifak, kalede görevli askeri zümreye karşı yapılmış bir ittifaktır. Bu zümre Kuşadası ileri gelenleri tarafından askeri niteliğinden uzaklaşmakla, üzerine düşen vergiyi vermemekle ve hatta kaledeki silah ve cephaneyi çalmakla suçlanmaktadır.

Öte yandan Kuşadası kalesi sadece içinde mustahfızların, yeniçeri ve topçuların istihdam edileceği, düşman savunmasına yönelik askeri faaliyetlerin yerine getirileceği bir mekân değildi. Aynı zamanda hapishane olarak da kullanılmaktaydı. Sığla sancağı mütesellimi Fıfıs? Ali Bey'i katleden eşkiya reislerinden Karakayalı Mehmed'in adamlarından Suhte Hüseyin, Ahmed bin Mudan, Müftüoğlu Hasan ve Mehmed bin Tavi Ahmed ile Çal kadısı Muharrem'in katline sebep ve fitne kaynağı olan Deli Ali'nin adamlarından Şemseddin bin Sinan, Hasan bin Resul ve Değirmenci Şahin adındaki 7 nefer şakiler, Aydın sancağı mütesellimi İbrahim eliyle yakalanıp, Kuşadası kalesinde haps ve kalabend olunmuşlarken, bu kalede hapisleri uygun görülmeyp Bozcaada kalesinde haps ve kalabend olunmalarına karar verilmişti. Evahir Muharrem 1121/Nisan başları 1709 tarihinde Bozcaada kalesi

dizdarına bu 7 nefer şakinin Aydın müteselliminin adamları tarafından Bozcaada kalesine getirilecekleri, geldiklerinde muhkem haps ve kalebend olunmaları ve af edildiklerine dair haklarında yeni bir emri-şerif gelene kadar kaleden salıverilmemelerine yönelik bir hüküm yazılmıştı³⁰.

Genellikle yakın kazalarda suç işleyenler hapis cezası almışlarsa bu cezalarını Kuşadası kalesinde geçiriyorlardı. Evahir Cemaiyelevvel 1124/Temmuz başları 1712'de Babüssaade Ağası El-Hac Abdullah Ağa, nezaretinde olan vakıflardan Manisa'daki Hafsa Sultan evkafı köylerinden İzmir kazasına tabi Urla köyü sakinlerinden Muynat oğlu Yorgaki, Luvina oğlu Alaca Kiryako, Kara mütesellim oğlu, Kunluoğlu Paratko, Parlo oğlu, Manaslı oğlu, Madan oğlu ve Papas karındaşı Mafça? oğlu adlı gayrimüslimleri şikayet etmişti. Belgede eşirrä olarak nitelenen bu kişilerin vakfın zabitlerine asla itaat etmedikleri vakfın düzenini bozdukları, bu yüzden vakıf gelirlerinde azalma yaşandığı, kendilerinden vilayetin ulemâ, sülehâ, ayân ve eşrâfi ile vakfın müderris ve hademesinin de şikâyetçi oldukları ve bu yüzden yakalanıp ıslah-ı nefis için Kuşadası kalesinde kalebend edilmeleri isteniyordu. Darüssaade Ağasının bu isteği uygun görülüp söz konusu kişilerin yakalanarak Kuşadası kalesinde kalebend cezalarını çekmeleri için İzmir mollasına, Urla nahiyesi naibine ve Kuşadası kalesi dizdarına bir hüküm yazılmıştı³¹. Evahir Rebiülevvel 1126/Mart ortaları 1714 yılında bu kez ulemâ zümresine mensup bazı kişiler Kuşadası kalesinde kalebend cezasına çarptırılacaklardı. Merhum Sultan Bayezid Han'ın Alaşehirdeki medresesinde önceden müderris olan Seyyid Mustafa ile Seyyid Mehmed *kendi hallerinde olmayıp vülât ve zabitânın umuruna karıştıkları ve eşirräyi başlarına cem' edip, fitneye sebep olup, mal-ı mîrîyi tahsile ve ahaliden birkaç defa 6'şar 7'şer bin guruş toplayarak ahali ve vilayeti perişan ve perakende ettikleri gerekçeleriyle Aydın*

³⁰ AE.SAMD III, 25-2390.

³¹ MD 117/786. Gayrimüslim Osmanlı tebaasının da içinde rol aldığı asayiş sorunları ve bölgedeki faaliyetleri özellikle XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde artmaya başlayacak Kuşadası ve çevresinde fazla sayıda asayiş olayı görülmeye başlayacaktı. Bu konu hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Cihan Özgün-Aysun Sarıbey Haykıran, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Zamanlarında Eşkiyanın Gölgesinde Bir Kaza: Kuşadası", *History Studies International Journal Of History*, c. 4, sa. 4, Kasım 2012, s. 277-292.

muhassılı tarafından yakalanıp cezalarını çekmeleri için Kuşadası dizdarına teslim edileceklerdi³².

Ayrıca kale içinde zamanla mahalleler oluşmuş, burası aynı zamanda insanların yaşadığı, dini, ticari ve eğitimle ilgili yapıların inşa edildiği bir mekâna dönüşmüştür. Evasıt Muharrem 1126/Şubat başları 1714 tarihinde Kuşadası naibine gönderilen bir hükümde; Kuşadası kalesi derununda bir medresenin bulunduğu, bu medresenin bir hücrelerinde 20 seneden fazla sakin, ikame ve istifade-i ulûm eden bir kişinin medrese müderrisi olan Abdünnebi'yi kendisini kaldığı bu hücreden çıkarmak istediğine dair şikâyetini görürüz³³. Kasabada devlet ileri gelenlerin inşa ettirdikleri camilerin yanı sıra, zaman içerisinde medreselerin de inşa edildiğini buradan anlamaktayız.

Kuşadası'nın Mali Yapısı Hakkında Bazı Tespitler

Kuşadası'nın Mehmed Paşa'nın inşa faaliyetlerinden önce deniz kıyısında kurulu küçük bir köy yerleşimi olduğu yine Osmanlı kaynaklarında yer görülmektedir. XVI. yüzyıl'ın ilk çeyreğinde Kuşadası, Ayasuluğ kazasına bağlı Ania adıyla kayıtlı bir köydür³⁴. Haftalık pazarın kurulduğu bu köy Akçaova'ya tabi olup, içindeki 53 hane, 7 mücerred ve 1 imam ile bu tarihte vergisini Ayasuluğ kazasında, padişah'a ait has gelirleri içinde ödemektedir.

Mehmed Paşa vezir-i azamlık görevine getirilmeden önce, 1612 ve 1613 yıllarında yapmış olduğu kaptan-ı deryalık görevi sırasındaki deniz seferlerinde Kuşadası'nın önemini fark etmiş olmalıdır. Kuşadası'na yaptırdığı han inşaatı sırasında, muhtemelen hem inşaat çalışanları, hem Kuşadası halkı, hem de ticari bir hareketliliğin ortaya çıkması için haftanın bir günü Kuşadası'nda pazar kurulmasına dair Padişah'tan bir emr-i şerif de almıştı. 20 Rebiülevvel 1024/16 Nisan 1615 tarihli Divân toplantısında 4-5 sene bu pazar kurulmuş iken, birkaç zamandır açılmayıp söz konusu han harap ve metruk hale gelmiş, vezir-i azam tarafından hanın tekrardan tamiri ve binası sırasında sıkıntı

³² MD 122/63.

³³ MD 121/1540.

³⁴ 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hudavendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livâları, Dizin ve Tıpkıbasım, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:7, Defter-i Hakani Dizisi II, Ankara 1995, s. 409.

çekilmemesi için haftada bir gün bir pazarın, eskiden olduğu gibi, *üslûb-ı sâbık üzere* eğer kimsenin mülküne vakfına ve havâss-ı hümayûna bir zararı yoksa kurulması kararlaştırılmıştı³⁵.

Paşa ayrıca defterli adamlarına bölgede zeamet ve timarlar dağıtmış, onları serbestiyet üzere bu dirliklere kaydettirerek beylerbeyi ve sancakbeyinin yetki alanından çıkarmıştı. 24 Cemaziyelevvel 1024/21 Haziran 1615 tarihli, Aydın sancak beyine ve kadılarına gönderilen bir hükümde; Aydın sancağındaki Akçaörenlü zeametinin vezir-i azam Mehmed Paşa'nın defterli adamlarından ismi belgede geçmeyen bir kişi tarafından tasarruf edildiği, rüsûm-ı serbestisi kendisine ait olmasına rağmen sancak beyi tarafından birkaç atlinin gelip reâyânın mülk evlerine kondukları, paralarını ödemedem yem, yemek, tavuk, saman ile *selamlık ve aylık* adıyla epeyce akçelerini aldıkları belirtildikten sonra bu türden faaliyetlerin bundan böyle yasaklandığı bildiriliyordu³⁶.

Kuşadası bazen mali bir ünite olarak yakınındaki diğer yerleşimlerle bir arada değerlendirilmiştir. Örneğin 8 Receb 1034/16 Nisan 1625'de yıllık yüz bir yük dört yüz kırk üç akçe gelire sahip cezire-i Sakız, İzmir, Çeşme, Balat, Urla, Kuşadası, Foçahâ-i atik ve cedid iskeleleri ve kassabiyeleri ile Sakız'daki hurda mukataaları, Aydın, Saruhan, Karesi, Midilli, Bozcaada, Sığla, Tuzla, Ezine, Kapıdağı ve tevabii cizye-i gebrân, ispençe-i kıptiyân, çiftbozan, rüsûm-ı kahve ve kahvehane ve beytül-mâl mukataaları 95. bölük mülazım sipahilerinden Hasan İlbasan'a, İzmir iskelesi kassabiye ve kantariyesi 135. bölük mülazım sipahilerinden Ömer Zahid ile 99. bölük sipahilerinden Hasan Külhani'ye verilmişti. Hasan İlbasan almış olduğu bu idareciliği hüsn-ü ihtiyarı ile yine sipahiyan zümresinden İbrahim Mehmed'e, İzmir iskelesi kassabiye ve kantariyesine mutasarrıf Ömer ve diğer Hasan sipahiler ise yine hüsn-ü ihtiyarları ile Elkas Yahudiye devr etmişlerdi. Aslında bütün bu mukataaları önceden Elkas Yahudi işletiyordu. İbrahim Mehmed ve Elkas Yahudi, Divân'a giderek bu mukataaların tek bir kalem olduklarını ve birbirinden ayırmanın mümkün olmadığını, eskiden olduğu gibi yıllık yüz bir yük dört yüz kırk üç akçe geliri hazineye teslim etmek şartıyla mutasarrıf olmak istediklerini bildirmişlerdi. İstekleri uygun görülüş

³⁵ MD 80/1266.

³⁶ MD 80/1262.

emaneten ve iştiraken işletmek üzere mukataaların idaresi kendilerine bırakılmıştı³⁷.

Kuşadası'nda Öküz Mehmed Paşa Vakfına Ait Gelir Kaynaklarının İdaresi Konusunda Karşılaşılan Bazı Problemler

Kuşadası'nda başta Mehmed Paşa'nın yaptırmış olduğu han olmak üzere vakfa gelir sağlayan pek çok akar bulunmaktaydı. Kasabanın ekonomik yaşantısının tam merkezinde bu vakfın yarattığı ekonomik ağ ve yine vakfa bağlı iş ilişkileri yer almaktadır. Vakfın gelirinden yararlandığı ve gerek han içindeki gerekse dışındaki pek çok dükkân ve mahzen Kuşadası'ndaki ekonomik canlılığa katkı sağlamaktadır. Kuyulu Ersoy; han yapılırken inşaat malzemesi olarak düzgün kesme taş, moloz taş, tuğla ve mermer kullanıldığını, yapının dış cephelerinin alt katta masif, üst katta ise pencerelerle hareketlendirildiğini belirtmektedir³⁸. Yine kervansarayı tanıtan Çobanoğlu; ilk katta 27, ikinci katta ise 29 oda bulunduğunu, dikdörtgen planlı yapının kuzeyde limana ve doğuda çarşıya açılan iki kapılı olup iki katlı olarak düzenlenmiş olduğunu yazar. Birinci katta yirmi yedi, ikinci katta yirmi dokuz oda vardır. Avlunun iki köşesinde yer alan merdivenlerle üst kata ulaşılmaktadır³⁹.

Bu dükkân ve mahzenlerin yönetim ve denetimi başlarda vakıf mütevellisi kontrolünde iken zamanla kasabada yaşayan veya dışarıdan bölgeye müdahale eden bazı kişi veya odakların müdahaleleri ile bu kontrolün zayıfladığı ve anlaşmazlık konularının oluştuğu görülmektedir. Burada şunu belirtmeliyiz. Osmanlı Padişahları, hanım sultanları ya da devlet adamlarının Osmanlı coğrafyasında kurmuş oldukları pek çok vakfın başına zamanla, özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda dışarıdan, vakfın akarlarına yönelik müdahaleler olmuştur. Bu durum taşrada tarihte ayan olarak geçen yerel güç odaklarının ortaya çıkışları ve giderek güçlenmelerine paralel görülen bir olgudur. Öküz Mehmed Paşa'nın kurmuş olduğu ve yönetimini kendi neslinden

³⁷ TSMA.d.2580.

³⁸ İnci Kuyulu Ersoy, "Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı'nın Tarihlendirilmesi ve Bazı Mimari Ayrıntılarının Değerlendirilmesi" *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu (23-26 Şubat 2000)* bildirimleri içinde. Editör: Dr. Ayşe G. Şerifoğlu, İzmir, Meta Basım, 2001, s.179.

³⁹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Öküz Mehmed Paşa Külliyesi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 34, 2007, s.26-27.

gelenlere bıraktığı vakfı da bu olgudan müstesna değildir. Evahir Zilhicce 1075/Temmuz ortaları 1665 yılında Kuşadası naibine ve Sığla sancağı mütesellimine yazılan bir hükümde Öküz Mehmed Paşa'nın kurmuş olduğu vakfa ait Kuşadası'ndaki dükkân, ev ve sair akarların gelirlerinin Budin eyaleti mutasarrıfı vezir Mehmed Paşa'ya bırakıldığı, onun bu gelirleri tahsille görevlendirdiği vekilinin Kuşadası'ndaki bu kiralari cem ve tahsil etmeyi başaramadığı, kiracıların kiralalarını ödemedikleri, bu yüzden de vakfı zarara uğrattıkları belirtiliyordu. Naib ve mütesellim, kiralari cem ve tahsil edilmesinde vezir Mehmed Paşa'nın vekiline yardım edeceklerdi⁴⁰. 18 Rebiülahir 1205/25 Aralık 1790 tarihinde Öküz Mehmed Paşa evkafı mütevellisinin Padişah'a yazdığı arzda; Kuşadası kalesi içinde varisi olmadan vefat edenlerin sahip oldukları ev ve dükkânlarının, öteden beri müteveli vekilleri olan Kuşadası gümrük eminaleri tarafından zapt edilip kiralandıkları belirtiliyor, ancak eşirâ'dan bazı kimselerin gümrük eminalinin bu zapt ve icarına karıştıkları ve engel oldukları şikâyet ediliyordu⁴¹.

Sonuç

Osmanlı üst düzey yöneticilerinin birçoğunun aynı zamanda vakıf kurucuları oldukları bilinmektedir. Osmanlı üst düzey ümerâ ve ulemâsı, padişahlar tarafından çeşitli ayrıcalıklarla ödüllendirilmişler, elde ettikleri bu imkânları bazen vakıflar yoluyla ve toplum yararı için çeşitli bina ve yapılarâ dönüştürmüşler, buradan elde ettikleri gelirlerle de kendilerinden sonra bu yararın devamlılığını sağlamaya çalışmışlardır. Yaşadıkları ve görevde oldukları süre boyunca devletin maddi olanaklarından yararlanmaya devam edeceklerinin ancak bunlar olmadığında da sahip oldukları servet ve gücü kaybedeceklerinin bilincinde olan bu üst düzey görevliler kendilerinden sonra da düşündükleri dönüşüm ve gelişmenin devamlılığı için vakıflardan yararlanacaklardır. II. Mehmed döneminde vezir-i azamlık yapmış olan Mahmud, Rum Mehmed, İshak, Gedik Ahmed ve Karamani Mehmed Paşaların her birisi vakıf eserleriyle İstanbul'un bir Osmanlı şehrine dönüşmesine katkılar sağladıkları gibi, II. Bayezid, I. Süleyman dönemlerinde Osmanlı vezirleri epeyce vakıf kurmuşlardır. XVII. yüzyıl ortalarında vezir-i azamlık yapan Derviş Mehmed Paşa olağanüstü

⁴⁰ MD 95/177.

⁴¹ Cevdet Evkaf, 14-688.

büyükte bir servete sahipti. Bu serveti, tarım, ticaret ve emaret yoluyla mültezimlere, paşalara borç vererek edinmişti.

Osmanlı devlet adamlarının kurmuş oldukları bu vakıfların kuruldukları coğrafyalara pek çok katkıları bulunmaktadır. Ticari faaliyetleriyle nüfusun, üretimin ve ticari faaliyetlerin artmasına neden olmuşlar böylelikle bölge halkının refah düzeyinde önemli artışlar görülmeye başlanmıştır. XVII. yüzyılda küçük bir köyden bir şehre dönüşen Kuşadası örneğinde olduğu gibi, Osmanlı vezir-i azamlarından Öküz Mehmed Paşa'nın buraya yaptırmış olduğu han ile kasaba canlanmaya başlamış, sahip olduğu korunaklı limanı sayesinde de Ege Denizi'ndeki deniz seyrüseferlerinde önemli bir konaklama noktası haline almıştır. Akdeniz'de önemli deniz yollarının güzergâhı üzerinde bulunan adalar ve birbirine oldukça yakın kıyılar arasında düzenlenen deniz seyrüseferlerinde önemli üslere sahip olmak, gemilerin buradan kendilerine gerekli lojistiği sağlamaları, bu hareketliliğin devamlılığı açısından son derece önemlidir. Osmanlı üst düzey bürokratlarından biri olan Mehmed Paşa, İstanbul-Mısır arasında devam eden ticaret etkinliklerin ve diğer faaliyetlerin kesintisiz bir biçimde devamı için bu iki merkez arasında belli duraklara ihtiyaç duyulduğunu görmüş ve vakfiyesinde adı geçen Çanakkale, Sakız ve Kuşadası'nı üs olarak belirlenmiştir. Bu üslerin başkent İstanbul için planlanan iaşenin sorunsuz akışını sağlamak için seçildiğine hiç şüphe yoktur. İstanbul'un muazzam bir tüketim alanıdır. Mehmed Paşa, İstanbul-Mısır deniz seyrüsefer güzergâhında yer alan bu coğrafyalar sayesinde kendisinden sonra da vakfına gelir sağlamayı hedeflemiş olmalıdır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

AE.SAMD III (Ali Emirî III. Ahmed Tasnifi), 2-122, 25-2390.

AE. SMST III (Ali Emirî III. Mustafa Tasnifi), 240-19041.

A.DFE.d. (Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmire defterleri) 0077.

Cevdet Askeriyye, 41-1869, 748-31453, 980-42758, 991-43328.

Cevdet Evkaf, 14-688.

Cevdet Zaptiye, 43-2149.

MD (Mühimme Defterleri) 80, 85, 91, 94, 95, 98, 101, 103, 111, 117, 121, 122.

TSMA.d. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi defterleri) 2580.

Kitap ve Makaleler

166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hudavendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livâları, Dizin ve Tıpkıbasım, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:7, Defter-i Hakani Dizisi II, Ankara 1995.

Ágoston, Gábor, "Top", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.41, İstanbul 2012, s. 240-242.

Ak, Mahmut, "Mehmed Paşa Damad", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.28, Ankara 2003, s. 504-505.

Arıkan, Zeki, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ", *Bellekten*, c.54, sa. 209, Ankara 1990, s. 121-178.

Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları 2 cilt, İstanbul, 1989.

Braudel, Fernand, *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları 3 cilt, İstanbul, 1993.

Çelik, Bülent, "XVIII. Yüzyılda Kuşadası Kalesi", *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu içinde*, Kuşadası 2008, s. 157-162.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Öküz Mehmed Paşa Külliyesi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 34, 2007, s. 26-27.

Ersoy, İnci Kuyulu, "Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı'nın Tarihlendirilmesi ve Bazı Mimari Ayrıntılarının Değerlendirilmesi" *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu (23-26 Şubat 2000)* bildirimleri içinde. Editör: Dr. Ayşe G. Şerifoğlu, İzmir, Meta Basım, 2001, s.179-185.

Ertaş, Mehmet Yaşar, "18. Yüzyılda Bir Osmanlı Eşkiyası: Sarıbeyoğlu Mustafa", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler I içinde*, Denizli 2007, s. 399-411.

Γούμενος Κωνσταντίνος, Παπαρούνας Νικόλαος Υπεύθυνος διδάσκων Νίκος Μπελαβίλας, *Τα Καστροχώρια της Χίου, η δημιουργία τους και η δομή τους*, s. 23, Αθήνα- 2006.

Günay, Hacı Mehmet, "Vakıf", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.42, İstanbul 2012, s. 475-479.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY İstanbul 2003

Halaçoğlu, Yusuf, "Cerrah Mehmed Paşa", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.7 İstanbul 1993, s. 415.

Orbay, Kayhan "Vakıflar ve Merkez Arasında Gelir Aktarımları ve Savaş Finansmanı", *Vakıflar Dergisi*, 39, Ankara 2013, s.75-88.

Özgün, Cihan-Aysun Sarıbey Haykıran, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Zamanlarında Eşkiyanın Gölgesinde Bir Kaza: Kuşadası”, *History Studies International Journal Of History*, c. 4, sa. 4, Kasım 2012, s. 277-292.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları 2. Baskı İstanbul 1987.

Yüksel, Nazan, Aydın Sancağında Bir Liman Kenti: Kuşadası Kazası (1650-1750), *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın 2023.

İnternet Siteleri

<https://kulturenvanteri.com/tr/yer/kusadasi/4178ec964acc8af0d640579662cf0c1d/>

(İnternet sitesi erişim tarihi 17.09.2024, 12:21)

<http://www.my-favourite-planet.de/english/middle-east/turkey/kusadasi/kusadasi-02a-history.html>

(İnternet sitesi erişim tarihi 17.09.2024, 12:25)

EKLER

Ek 1: <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/kusadasi/4178ec964acc8af0d640579662cf0c1d/>

Ek 2: <http://www.my-favourite-planet.de/english/middle-east/turkey/kusadasi/kusadasi-02a-history.html>

